

УДК [94:356.15](477)“1941”

О. П. БІЛОУС*

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ 1-ГО
ПАРТИЗАНСЬКОГО ПОЛКУ НКВС

Досліджено історію та діяльність одного з перших партизанських формувань періоду оборони Києва в 1941 р. Висвітлено роль партизанської боротьби в сучасних умовах ведення війни. На прикладі полку з'ясовано та проаналізовано причини її невдач у початковий період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна; оборона Києва; 4-те Управління НКВС; 1-й партизанський полк НКВС; Житомирщина.

Важливу роль у Київській оборонній операції літа–осені 1941 р. відігравали диверсійні групи та партизанські угруповання, які, за задумом керівництва, мали руйнувати найближчі ворожі тили та бази, сіючи паніку у стані противника. Відповідно до вказівок командування Південно-Західного фронту в другій половині липня 1941 р. Наркоматом внутрішніх справ було створено три партизанські полки. Одне з пріоритетних завдань у “малій війні” покладалося на 1-й партизанський полк НКВС під командуванням капітана О.К. Чехова.

Незважаючи на зацікавленість у наукових розробках до періоду оборони Києва в липні – вересні 1941 р., до діяльності партизанського руху у вказаний час, історики звертаються хоч і досить часто, однак здебільшого побіжно або дотично – в контексті діяльності радянських військових формувань Південно-Західного фронту та 4-го Управління НКВС.

На одну з перших згадок в радянській історіографії про діяльність 1-го партизанського полку НКВС натрапляємо у фундаментальному виданні “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.”: “У цей час почали свою бойову діяльність у тилу ворога і два партизанські полки, сформовані за завданням ЦК КП(б)У

* Білоус Олександр Павлович – старший науковий співробітник Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Київським міськкомом партії з працівників НКВС і міського партактиву¹. Тут же довідуємося про результати діяльності: “Перший полк під командуванням О.К. Чехова, узгоджуючи свої дії з операціями Червоної Армії, протягом серпня 1941 р. знищив понад 150 гітлерівців, багато бойової техніки, захопив цінні штабні документи противника”². У виданні “Історія міст і сіл Української РСР. Київська область” у загальній канві партизанського руху періоду оборони Києва згадуються партизанські полки НКВС³.

На відміну від енциклопедичних видань 60-х рр. ХХ ст., майже не трапляються згадки про діяльність 1-го партизанського полку НКВС у монографіях 80-х рр. ХХ ст. І якщо автори “Штабу нескорених”⁴ такого завдання принаймні не ставили, то брак будь-яких відомостей у виданні “Народна війна в тилу фашистських окупантів на Україні”⁵ викликає подив. Зауважимо, що спогади про діяльність полку та його бійців у період 70-80-х рр. ХХ ст. є цікавими для місцевих краєзнавців. Так, результатом роботи пошукових груп Житомирщини стала газетна публікація “З легенди...”⁶.

У сучасній історичній науці спостерігається своєрідне повернення до вивчення діяльності радянських партизанських формувань початкового періоду війни. Чи не першим у пострадянській історіографії, хто досліджував історію 1-го партизанського полку, став А. С. Чайковський, який показав на прикладах формувань під командуванням О. К. Чехова та В. Щедрина прорахунки, яких припустилися у НКВС при їхньому створенні⁷. У подальшому зазначене питання порушували А. Кентій і В. Лозицький, висвітливши умови формування та виконання бойового завдання, поставленого перед полками: “дезорганізація тилу методами активної боротьби”⁸. Ці дослідники на сторінках науково-довідкового видання “Україна партизанська” чітко вказали на причини невдач: “Брак попередньої підготовки до ведення партизанської боротьби помітно впливав на результативність діяльності перших партизанських формувань України”⁹. Подібної думки дотримуються й учені І. Патриляк та М. Боровик, автори навчального посібника “Україна в роки Другої світової війни”: “Слабка підготовка командного складу, відсутність засобів радіозв’язку (полкові радіостанції дуже швидко вийшли з ладу) не давали змоги здійснювати оперативне керівництво громіздкою структурою полку”¹⁰. Опираючись на архівні документи при визначенні причин розгрому окремих підрозділів 1-го партизанського полку НКВС, О. Гогун у монографії “Сталінські командос. Українські партизанські формування” зазначив: “Невдачами 1-го батальйону 1-го полку стали: невідповідне в тактичному відношенні, зайняте батальйоном місце для відпочинку; відсутність належної розвідки; погана організація охорони... і, нарешті, можлива зрада двох партизанів, колишніх співробітників міліції...”¹¹.

Найбільш репрезентативними складниками джерельної бази дослідження стали фонди ЦДАГО України¹² та особисті документи командира загону та помічника командира взводу 10 батальйону, які зберігаються в Меморіальному комплексі “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”¹³.

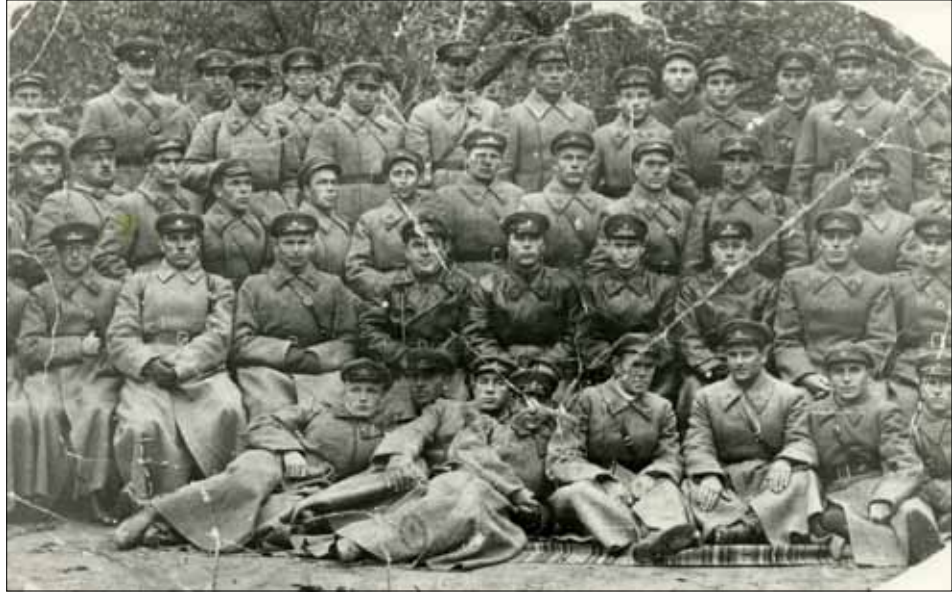
Бойова діяльність 1-го партизанського полку фактично обмежилася одним місяцем – кількома відносно вдалимися акціями. У подальшому – намагання поодиноких підрозділів та окремих бійців перейти лінію фронту. Спираючись на вищевикладений джерельний пласт та науковий доробок радянських і українських істориків, спробуємо окреслити визначальні риси діяльності полку в початковий період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

О. К. Чехов. 1939 р.

Формування та структурне оформлення полку було завершено впродовж 18–24 липня 1941 р.¹⁴ Складався полк із 10 батальйонів: 1-й батальйон – командир тов. Канський, 2-х батальйон – командир капітан Кулик, 3-й батальйон – командир капітан Костін, 4-й батальйон – командир капітан Антипов, 5-й батальйон – командир ст. лейтенант Акименко, 6-й батальйон – командир лейтенант Родін, 7-й батальйон – командир капітан Шпак, 8-й батальйон – командир мол. лейтенант Ківа, 9-й батальйон – командир ст. лейтенант Гребяніков, 10-й батальйон – командир т. Мостовий¹⁵. Кожний батальйон нараховував 100 бійців і командирів, лише у складі 4-го батальйону – 96 осіб особового складу. У ході підготовки бійці пройшли три-п’ятиденну навчальну програму, до якої увійшли практичні стрільби, знайомство зі зброєю інших країн, тактика та методи партизанської війни, орієнтування на місцевості, основи топографії, підривна справа. Після такого “насиченого” навчання в перші дні перебування за лінією фронту стало зрозуміло, що частина особового складу за “своїми фізичними та моральними якостями виявилася непридатною до партизанського життя”¹⁶.

25 липня 1941 р. полк було зібрано на стадіоні “Динамо”. Перед особовим складом партизанської частини зачитано наказ № 00202 від 24 липня 1941 р., у якому вказувалися напрямки руху батальйонів для

О. К. Чехов (2-й ряд, у центрі) серед співробітників НКВС УРСР. 1940 р.

подальшої бойової діяльності. У наказі вказувалося, що полк, поділений на дві нерівні частини, рухається залізницею до Тетерева та Коростеня, а далі, перейшовши лінію фронту, розпочинає ведення війни за партизанським типом¹⁷. За задумом командування Південно-Західного фронту, батальйони повинні оточити лінію фронту (західну його частину) з боку ворожого тилу, заглибившись на 100–200 км, але насправді практично усі вони були розміщені в умовному чотирикутнику Новоград-Волинський – Старокостянтинів – Калинівка – Коростишів (на півдні подібні бойові завдання покладалися на 2-й партизанський полк НКВС). Кожний батальйон мав діяти окремо, підпорядковуючись полковому штабові (на кшталт майбутніх партизанських з'єднань). На озброєнні полку були гвинтівки й ручні кулемети (щодо їхньої кількості відомостей немає), гранати, пляшки із запалювальною сумішшю¹⁸.

Згідно із згаданим вище наказом батальйони, перейшовши лінію фронту, повинні були розташуватися таким чином: 1-й батальйон – район Коростишева-Туровця (Житомирщина), 2-й батальйон – район Котлярки-Попільні-Андрушків (Житомирщина), 3-й батальйон – район Великих Мошківців-Червоного-Красівки (Житомирщина), 4-й батальйон – район Великого Степу – Калинівки – Чернятина (Вінниччина), 5-й батальйон – район Іванополя (Янушполя) – Великої П'ятигірки – Ступника (Житомирщина – Вінниччина); 6-й батальйон – Війтівці – Хмільник – Кожухів (Вінниччина), 7-й батальйон – район Раштівки – Решнівки – Старокостянтинів (Хмельниччина), 8-й батальйон – район Ліпного – Любара, Пединки (Житомирщина), 9-й батальйон – район Ясногорода – Цвіт'янки – Довбиша (Житомирщина), 10-й батальйон –

район Гульська – Городища – Старої Гути (Житомирщина). Місцем командного пункту вибрано район сіл Демчина та Старого Солотвина (Бердичівський район, Житомирщина), звідти і планувалося підтримувати зв'язок із батальйонами. Пізніше його перенесено північніше, ближче до Житомира (15–20 км на південний схід від міста).

Наявність партизанів у житомирських лісах змусила німецьке командування зосередити, незважаючи на відносну наближеність фронту й велику концентрацію військ, додаткові бойові одиниці. Зокрема, у Городниці (Новоград-Волинський район, Житомирщина), Смільчиному та інших містах регіону було розквартировано по одному мотопіхотному полку саме для ліквідації партизанів. У великих населених пунктах збільшено гарнізони поліції.

Від початку партизанського життя полку під управлінням штабу перебували 3-й, 6-й, 8-й, 9-й, 10-й та 7-й батальйони, причому особовий склад останнього виконував роль зв'язкових з іншими бойовими одиницями; 1-й батальйон було розбито противником, 2-й, 4-й та 5-й – відкликано до Києва.

1-й батальйон, виконуючи завдання штабу, 6 серпня 1941 р. досяг с. Осівці (Брусилівський район, Житомирщина) і на його околиці розмістився на відпочинок. Невдовзі партизанів оточили близько 50 ворожих автоматників, які відкрили хаотичний обстріл, у результаті чого бойову одиницю було розбито. Один із партизанів, на прізвище Левковець, який зумів повернутися до Києва, зазначав: “Зі 100 бійців живими залишилися тільки двоє: він і партизан Крицький, німці втратили 20 солдатів убитими та пораненими”¹⁹. Далі він пояснює причини розгрому: “Невигідне в тактичному відношенні розміщення на відпочинок, відсутність належної розвідки, погана організація охорони, а також можлива зрада двох партизанів, які напередодні бою дезертирували з батальйону”²⁰.

2-й, 4-й та 5-й батальйони після переходу через лінію фронту рухалися однією колоною, що призвело до мінометної та кулеметної атаки з боку ворога та подальшого оточення. 2-й батальйон, зумівши перегрупуватися та вийти з оточення без втрат, не вступив у тривалу перестрілку; з мінімальними втратами вислизнули й бійці 5-го батальйону. Найбільше постраждав 4-й батальйон – із 96 бійців особового складу до Києва змогли повернутися лише 32²¹.

Потрібно зауважити, що командир 4-го батальйону капітан Антипов у рапорті заступникові народного комісара внутрішніх справ полковнику Т. А. Строкачу уточнив кількість людських та матеріальних втрат підрозділу. На 5 серпня 1941 р. до Києва дійсно повернулися тільки 32 бійці, інші були у розпорядженні військових частин 5-ї армії Південно-Західного фронту. Після переходу лінії фронту батальйон узяв участь в оборонних боях у складі 5-ї армії й мав повернутися до міста найближчим часом. Варто зауважити, що матеріальні втрати на-

справді були значними: “Три ручних кулемети, чотири гвинтівки, вистріляно близько 16 000 набоїв та близько 100 ручних гранат”²².

На перших порах діяльності батальйонів полку мали місце розгубленість та слабка орієнтування на місцевості, великою проблемою стала низька кваліфікація командного складу, що спричинило недостатню бойову активність бійців. Наприклад, 10-й батальйон зумів вийти з оточення, але не відірвався від ворога й, не заплутавши сліди, швидким маршем рушив до командного пункту полку, чим наразив інших на небезпеку.

За перший місяць діяльності (25 липня – 20 серпня 1941 р.) полком, згідно з повідомленням його командування, знищено понад 250 офіцерів та солдатів ворога, а також близько 100 шпигунів, диверсантів, дезертирів, представників окупаційної влади, захоплено в полон та передано частинам Червоної армії 16 ворожих вояків²³. У звіті “Про склад та бойову діяльність”²⁴ О. Чехов також указує на велику кількість поранених німецьких вояків, яких вони не змогли порохувати через їхній швидкий відступ (найімовірніше це була приписка для примноження своїх заслуг у ворожому тилу).

Уже на кінець серпня 1941 р. стало зрозуміло, що кампанія з використання партизанських полків зазнала цілковитої поразки. Першим про це обмовився сам командир у вже згаданому вище звіті, зазначаючи чи не головні постулати “малої війни” 1942–1944 рр.: “Дії партизанських формувань у тилу противника неможливі через погане знання місцевості, місць укріплень, труднощі в організації харчування, відсутність належного зв’язку з населенням і майже неможливе забезпечення централізованого керівництва з боку штабу діями усіх підрозділів, розкиданих на великій території”²⁵. У перші дні вересня про це заявив і заступник начальника 4-го відділу НКВС УРСР підполковник Любит. Доповідаючи заступникові народного комісара внутрішніх справ полковнику Т.А. Строкачу про стан справ у 6-му батальйоні, він зазначив: “На сьогодні він розпався і фактично не існує. Від батальйону залишилося лише 25 бійців... Завдання просунутися в тил противника в район Хмільника Вінницької області не виконано... Станом на 31.08.1941 р. на озброєнні особового складу залишилося 6 гвинтівок (273 набої), 20 гранат, 11 револьверів (342 набої), 1 кулемет (80 набоїв)”²⁶.

Раніше подібна доля спіткала 10-й батальйон, який фактично розпався після першої ж сутички з ворогом: “Під час бою поблизу Городниці (Новоград-Волинський район Житомирщини) було вбито командира батальйону тов. Мостового... Після бою в розташування батальйону не повернувся нач. штабу та 7 чи 8 бійців...”²⁷.

Ще однією сторінкою історії 1-го партизанського полку НКВС стали взаємини з місцевим населенням та налагодження зв’язків із тамтешніми партизанськими загонами. Населення, яке ще не загоїло рани

Сповідання М.А. Кисельовій про те, що її чоловік, політрук І. І. Кисельов, пропав безвісти. 11.03.1944 р.

від важких 30-х років ХХ ст., не поспішало допомагати представникам колишньої влади. Найбільше на що партизани могли розраховувати, так це на своєрідний нейтралітет, однак найчастіше відчували протидію.

За період перебування у ворожому тилу розвідувальною групою полку організовано 73 місця для явок та підготовлено 50 осіб (переважно з колишнього сільського партійного активу) для диверсійної та підпільної роботи²⁸. Також у своїх повідомленнях заступникові народного комісара внутрішніх справ полковнику Т.А. Строкачу О.К. Чехов вказує на вкрай низький розвиток партизанського руху на території західної та північної Житомирщини (втім, який партизанський рух міг бути на Житомирщині в серпні 1941 р.): “Місцеві партизанські загони організаційно слабкі, створюються в більшості випадків стихійно, у зв’язку з тим, що представники місцевих органів влади евакуювалися задовго до приходу противника”²⁹. Далі зауважує: “Зв’язок із місцевими партизанськими загонами та їх штабами встановлений. Розробляються напрями їхньої діяльності. Залучалися до спільних операцій...”³⁰.

Зрештою, об’єктивні причини – незнайома місцевість, відсутність підтримки місцевого населення, незадовільний стан справ із продовольчими базами, неналежне медичне забезпечення – спонукали до прийняття рішення: “батальйони потрібно розділити в районах їхньої діяльності на дрібні групи (7–8 бійців) й органічно їх поєднати з місцевими партизанськими загонами та групами”³¹. Окрім того, управління

місцевими партизанськими загонами та підпільними партійними організаціями перейшло б до командирів батальйонів, а штаб полку тільки забезпечував би зв'язок міжрайонних організацій та налагоджував агентурну мережу в регіоні. Потрібно все це було зробити не пізніше 15–20 вересня 1941 р., попередньо вивівши усі батальйони з тилу ворога.

Втративши значну частину особового складу (вбиті, відкликани, дезертири), командування полку не переймалося нагальними проблемами, а пропонувало Південно-Західному фронту з'ясувати подальші питання, зокрема матеріального забезпечення: “Необхідна завчасна доставка як концентратів і консервованих продуктів – недоторканного запасу з розрахунку 15–20 днів на людину, так і предметів зимового речового забезпечення”³².

Більшість бійців 1-го партизанського полку НКВС не чекали виважених директив та матеріального забезпечення з-за лінії фронту або вказівок командування полку, а намагалися врятуватися самотужки залежно від ситуації. Після поразки 10-го батальйону всі, хто залишився живим, самостійно вирішували проблему переходу лінії фронту: “Я, червоноармієць Бакитько і Наумов із 10-го батальйону пішли 18 серпня 1941 р. Штаб батальйону в цей час повинен був знаходитися у с. Середня Рудня (Овруцький район Житомирщини. – *О. Б.*)”³³.

Бійцям полку вдалося перейти лінію фронту на початку жовтня 1941 р. Коли вони проходили фільтрацію, то зазначили кілька цікавих фактів із життя радянських військовополонених на території окупованої Чернігівщини та Сумщини: “На річці Снов у Щорсі німці ремонтують залізничний міст, працюють наші військовополонені (100 осіб). Їх охороняють всього два солдати... У Сосниці, у господарських будівлях, розміщено 3–4 тисячі військовополонених... У Конотопі, зі слів місцевого населення, 20 тисяч полонених радянських солдатів”³⁴.

Як свідчать повідомлення, трагедія партизанських формувань НКВС полягала не стільки в масовому дезертирстві та непоодиноких випадках зради, скільки у труднощах, які на них очікували у ворожому оточенні. Зважаючи на викладені вище обставини діяльності партизанських формувань НКВС, варто зазначити, що, можливо, саме невдачі партизанів липня-вересня 1941 р. були покладені в основу їхніх майбутніх успіхів. Адже саме учасники оборони м. Києва в подальшому стали фундаторами руху Опору на території Північно-Східної України, яка вважається колискою радянського партизанського руху України.

¹ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. У трьох томах. Т. 1: Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому у війні (червень 1941 р. – листопад 1942 р.). – К.: Політвидав України, 1967. – 558 с.

² Там само. – С. 195.

³ Історія міст і сіл Української РСР. У 26-ти томах. Київська область. – К.: УРЕ, 1973. – 656 с.

⁴ *Курас И. Ф.* Штаб непокоренных. Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / И. Ф. Курас, А. В. Кентий. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 330 с.

⁵ Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941–1944: В 2-х т. / В. Немятый, Д. Григорович, В. Замлинский. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 399 с.

⁶ Радянська Житомирщина. – 19 травня 1985.

⁷ *Чайковський А. С.* Невідома війна (Партиз. Рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика) / А. С. Чайковський. – К.: Україна, 1994. – 255. – С. 116.

⁸ *Кентій А.* Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с. – С. 35.

⁹ Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.

¹⁰ *Патриляк І. К., Боровик М. А.* Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / [І. К. Патриляк, М. А. Боровик]. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.

¹¹ *Гогун А.* Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. Малоизученные страницы истории. 1941–1944 / А. Гогун. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 477 с.

¹² ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 65. Бойові накази штабу Південно-Західного фронту, доповідні записки, довідки, рапорти робітників 4-го управління НКВС УРСР, бійців і командирів I партизанського полку НКВС щодо бойових дій в тилу ворога.

¹³ Науково-довідковий апарат на командира 1-го партизанського полку НКВС О. Чехова.; науково-довідковий апарат на помічника командира взводу 10 батальйону 1-го партизанського полку НКВС І. І. Кисельова.

¹⁴ *Кентій А.* Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 65, арк. 18–21.

¹⁶ Там само, арк. 37–42.

¹⁷ Там само, арк. 15–16.

¹⁸ Там само, арк. 56.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 62, арк. 40–41.

²⁰ Там само, арк. 40–41.

²¹ ЦДАГО України, ф. 62, оп. 8, спр. 65, арк. 60 зв.

²² Там само, арк. 85.

²³ Там само, арк. 38.

²⁴ Там само, арк. 37–42.

²⁵ Там само, арк. 40.

²⁶ Там само, арк. 143–144.

²⁷ Там само, арк. 182–183.

²⁸ Там само, арк. 40.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само, арк. 41.

³² Там само.

³³ Там само, арк. 183.

³⁴ Там само, арк. 184.

Исследована история и деятельность одного из первых партизанских формирований периода обороны Киева в 1941 г. Освещена роль партизанской борьбы в современных условиях ведения войны. На примере полка установлены и проанализированы причины ее провала в начальный период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.

Ключевые слова: Великая Отечественная война; оборона Киева; 4-е Управление НКВД; 1-й партизанский полк НКВД; Житомирщина.

The author researches the history and activity of one of the first partisans' formations of the period of defense of Kyiv City in 1941. The role of partisans struggle in the modern conditions of warfare is considered in the article. The reasons of its failing at the beginning of Great Patriotic War of 1941-1945 are considered and analyzed on the example of the regiment of NKVD.

Key words: the Great Patriotic War; the defense of Kyiv; the 4th NKVD Administration; the 1st partisans regiment of NKVD; the Zhytomyr Oblast.